

Van koploper naar koplopen

Een pleidooi voor inclusief leiderschap

Rond maatschappelijke transformaties wordt vaak een cruciale rol toegedicht aan individuele vernieuwers. In dit essay onderwerpen we deze fixatie op individuele leiders aan een kritische reflectie. Dit doen we aan de hand van het begrip 'koploper(s)'. We stellen voor om het koploperbegrip aan te vullen met het begrip 'koplopen' (als werkwoord). Onze centrale boodschap is dat 'koplopen' een adequater beeld geeft van de machtsrelaties rond maatschappelijke vernieuwing. Bovendien draagt deze herdefiniëring bij aan de emancipatie van koplopers. Immers, koplopen kan iedereen mits er verzet is tegen dominante praktijken en geëxperimenteerd wordt met alternatieven. Zo verschuift het koploperbegrip van een bepaald 'menstype' naar koplopen als een open politieke strijd.

Auteurs

Shivant Jhagroe
Frank van Steenbergen

Dutch Research Institute for Transitions (DRIFT)

Erasmus University Rotterdam

Postbus 1738

3000 DR Rotterdam

tel.: +31 (0)10 408 8746

e-mail: drift@fsw.eur.nl

Titel:

Van koplopers naar koplopen: een pleidooi voor inclusief leiderschap

Auteurs:

Shivant Jhagroe

Frank van Steenberg

Abstract

Rond maatschappelijke transformaties wordt vaak een cruciale rol toegedicht aan individuele vernieuwers. Ze worden op verschillende manieren aangeduid in de literatuur over innovatie en transitie. In deze bijdrage onderwerpen we deze fixatie op individuele leiders aan een kritische reflectie. Zijn zulke leiders objectief waar te nemen? Hoe worden ze eigenlijk benoemd? In dit essay bespreken we enkele spanningen rondom dit soort 'nieuwe leiders' aan de hand van het begrip 'koploper(s)'. We stellen voor om het koploperbegrip aan te vullen met het begrip 'koplopen' (als werkwoord). Onze centrale boodschap is dat 'koplopen' een adequater beeld geeft van de machtsrelaties rond maatschappelijke vernieuwing. Bovendien draagt deze herdefiniëring bij aan de emancipatie van koplopers. Immers, koplopen kan iedereen mits er verzet is tegen dominante praktijken en geëxperimenteerd wordt met alternatieven. Zo verschuift het koploperbegrip van een bepaald 'menstype' naar koplopen als een open politieke strijd.

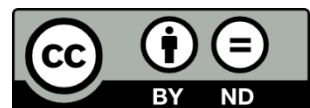
Essaynummer:

E 2014.04

Trefwoorden:

Koplopers, Leiderschap, Macht, Politiek, Bourdieu, Foucault

Rotterdam, 16 december 2014

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-GeenAfgelideWerken 3.0 Nederland. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0/nl/> om een kopie te zien van de licentie.

Van koplopers naar koplopen: een pleidooi voor inclusief leiderschap

Shivant Jhagroe en Frank van Steenberg

1. Inleiding

In de zoektocht naar een duurzame wereld zijn vergezichten cruciaal. Om een gewenste toekomst te verbeelden zijn meeslepende verhalen nodig waardoor kleine praktijken gelden als grote gebaren. In de afgelopen jaren hebben we steeds meer van die praktijken op zien komen in een breed scala van domeinen (zoals energie, mobiliteit, voedsel en zorg). Initiatieven als broodfondsen, energie- en zorgcoöperaties en lokale voedselproductie morrelen aan de behoudende macht van de bestaande orde. Rond dergelijke initiatieven en praktijken wordt een grote rol toegekend aan de rol van individuen als zijnde de ‘leiders’ van de ‘nieuwe orde’.

Vaak worden aan deze ‘leiders’ unieke eigenschappen en vaardigheden toegekend en in sommige gevallen leidt dit tot een soort morele verheerlijking van individuen. Zulke leiders krijgen een welhaast semi-goddelijke status en symboliseren de ‘strijd tegen het systeem’. Ook in veel literatuur rondom (economische, technologische en sociale) innovatie wordt deze ‘mensensoort’ vaak in aparte categorie ingedeeld, zoals: ‘best persons’, ‘sociale ondernemers’, ‘koplopers’, ‘game changers’, ‘kantelaars’, ‘innovators’, ‘early adopters’, ‘policy entrepreneurs’, ‘verbinders’, ‘friskijkers’, ‘dwarsdenkers’, etc. Ondanks het vitalisme van deze figuren, kent het denken en spreken over dit soort ‘leiders’ ook spanningen en kan het contraproductief werken in de context van grote maatschappelijke omwentelingen. Want, is een populist met discriminerende neigingen, niet ook een koploper? Is een koploper wel objectief waar te nemen? Wij stellen dat er onvoldoende kritisch wordt gekeken naar de benoeming en selectie van dit soort mensen. Wie bepaalt namelijk of iemand zo’n leider is? Een leider in welk domein? En wie wordt er verondersteld te volgen? In dit essay willen we de fixatie op dit soort leiders aan een kritische reflectie onderwerpen. Dit illustreren we aan de hand van het begrip ‘koploper(s)’, één van de meeste centrale begrippen over leiderschap binnen transitiestudies. In dit essay betogen we dat we in tijden van maatschappelijke verandering af moeten van de fixatie op het individu. Het ‘nieuwe leiden’ is niet het neutraal herkennen en volgen van leiders, maar een complexe politieke praktijk.

Dit essay is als volgt opgebouwd. Sectie twee zal kort ingaan op de noodzaak voor een herdefiniëring van het begrip koploper(s). Vervolgens wordt in sectie drie nader ingezoomd op de conceptuele en praktische problemen die spelen rond het begrip. Sectie vier gaat kort in op een alternatief perspectief op koploper(s) en introduceert het concept ‘koplopen’, geïnspireerd door Franse denkers als Michel Foucault en Pierre Bourdieu. Sectie vijf vergelijkt beide concepten (koploper(s) en koplopen). Sectie zes, tot slot, bespreekt een aantal bredere conceptuele en praktische vragen die dit essay oproept.

2. Waarom een herdefiniëring van koplopers?

Al sinds de introductie van het begrip ‘koplopers’ binnen transitiestudies vervult het een cruciale maar problematische rol in de literatuur over en praktijk rond het sturen van duurzame transitie. Maar wat is een koploper eigenlijk? Hoe worden ze gedefinieerd? We beperken ons hier tot literatuur rond transitie en transitie management. Zoals Rotmans en Loorbach het formuleren:

“In de context van transitie management bedoelen we met “koplopers” actoren met bijzondere competenties en kwaliteiten: creatieve geesten, strategen en visionairs. Transitie management brengt een selectief aantal van

deze koplopers samen in een beschermende omgeving, een arena. Om op effectieve wijze een nieuw regime te creëren, zijn actoren nodig die een zekere afstand hebben/nemen van dat regime” (vertaald uit 2010: 144).

Deze ‘mensensoort’ speelt dus een bepalende rol spelen in transitiedynamiek. Ergens anders wordt de betekenis van koplopers als volgt gearticuleerd: “Koplopers zijn cruciaal voor transitieprocessen. Koplopers zijn in het bijzonder echte doorzetters met een overmatige hoeveelheid energie en enthousiasme (vertaald uit: Loorbach & Rotmans, 2010: 243)”¹. Koploper(s) vormen daarmee een cruciale en allegorische rol in het denken over strategische actie richting een duurzame wereld. De afgelopen jaren is er binnen transitietheorieën en -praktijken vastgehouden aan de productieve kant van het begrip koploper(s). Dit is logisch, koplopers zijn cruciaal gebleken voor het bevragen van dominante systeemopvattingen en het forceren van een doorbraak naar een duurzame sector, stad of wijk. Ze zijn innovatief, radicaal, andersdenkend en weten tussen de linies te opereren om dominante structuren en praktijken te veranderen². Tegelijkertijd blijft het bijna magisch karakter van het begrip vaak onderbelicht: of je bent een koploper, of je bent het niet. En wat doe je met ‘de niet-koploper(s)’, ‘het peloton’ of ‘de achterblijver(s)’? Het selecteren van koplopers is eveneens problematisch, want het is moeilijk een ‘echte’ koploper (‘in het wild’) te identificeren. Hoe zien ze eruit? Wat doen ze vooral wel en niet? En zijn ze 24/7 een koploper? In onze ogen is het begrip koplopers gebaseerd op een problematische metafoor die bovendien bepaalde machtsrelaties lijkt te reproduceren. Transitiepraktijken die streven naar een duurzame orde lijken veelal gericht op een elite die reeds ‘verlicht’ is. In hoeverre is er dan nog sprake van een brede maatschappelijke beweging en echt conflicterende perspectieven?

In deze bijdrage stellen we voor om het koploperbegrip aan te vullen met het begrip *koplopen* (als werkwoord). De centrale boodschap van dit essay is dat een discursief begrip van ‘actoren’ een alternatief biedt voor de tamelijk arbitraire en ondoorzichtige selectie- en benoemingspraktijk van ‘sociale ondernemers’ of ‘koplopers’. Ook kunnen we daarmee anders omgaan met grensgevallen (koplopers/niet-koplopers). Deze herdefiniëring is vooral van belang omdat het een emancipatie van ‘koplopers’ kan betekenen, immers koplopen kan iedereen mits er actief verzet is tegen dominante ideeën en praktijken en geëxperimenteerd wordt met alternatieven. Dit lijkt ons een mooi en belangrijk streven in deze tijd.

3. Conceptuele en praktische spanningen rondom koplopers

Zoals gezegd, we gebruiken het begrip koploper(s) om de begripsproblemen met de ‘nieuwe leiders’ van de duurzame orde te ontrafelen. Voordat we het begrip koplopen introduceren willen we eerst stilstaan bij twee type spanningen rond het begrip koploper(s): conceptuele en praktische.

Conceptuele spanningen

Wat opvalt in bovenstaande citaten is de *directe* vertaling van actoren als een bepaald soort mensen met specifieke eigenschappen en capaciteiten. Sommige mensen blijken koplopers omdat ze voldoen aan bepaalde criteria. Door een metaforische veronderstelling transformeren open structuren tot de gefixeerde categorie ‘koplopers’(d.w.z. een koploper als zelfstandig naamwoord). Koplopers zijn daarmee een bepaald ‘type mensen’, anders dan andere mensen. In het denken over

¹ Het is van belang op te merken dat we ons hier beperken tot de perspectief van ‘maatschappelijke transitie’ in ‘de transitieliteratuur’ (onder meer Loorbach, Rotmans, Van der Brugge en René Kemp), literatuur die overigens diverse benaderingen kent (zie Paredis, 2009).

² In de internationale literatuur wordt ook wel verwezen naar *frontrunners of change agents* (zie bijvoorbeeld Buchanan & Badham, 1999).

en sturen van transitie betekent dit dat 'niet-koplopers' moeten 'aanhaken' en ideeën en perspectieven van koplopers moeten worden 'opgeschaald'. Er lijkt een soort romantisch humanisme te weerklinken in het koploperbeeld waarin 'een held' tegen 'het systeem' ageert met creatieve tactieken. Dergelijke metaforen scheppen een beeld en gevoel van natuurlijkheid en vanzelfsprekendheid. We denken bijvoorbeeld nauwelijks na over dagelijkse metaforen zoals 'de tijd loopt' of 'een debat winnen'. Ze voelen natuurlijk aan, daarom zijn metaforen zo krachtig (Lakoff & Johnson, 1980). Echter, metaforen laten ook bepaalde aspecten buiten beeld en verbergen vaak de werkelijkheid waarop een metafoor is gebaseerd. En juist bij het koploperbegrip leidt dit tot spanningen. Een conceptuele spanning komt voort uit de vertaling vanuit complexiteitstheorie. Zoals Rotmans en Loorbach het verwoorden:

"In termen van complexe systemen, zijn koplopers actoren met de capaciteit om emergente structuren te genereren en te opereren binnen deze deviante structuren" (vertaald uit Rotmans & Loorbach, 2009: 189).

Deze 'nuttige deviatie' zien we terug in de definitie die Roberts hanteert voor mensen als koplopers: "one standard deviation above the statistical mean" (zie Hoppe & Coenen, 2011: 233). Dit maakt de risico's van het metaforische koploperbegrip direct zichtbaar. Immers, zijn bepaalde deviaties niet juist nuttig om de bestaande normen in stand te houden? Krijgen deviante mensen met bepaalde idealen voorrang precies omdat ze de 'juiste' kennis en manier van spreken hebben? Wie bepaalt welke deviante kennis en ideeën koploperwaardig zijn? Daarbij komt dat koplopers, gedacht als statisch menstype, maar moeilijk kunnen worden gezien als een achterloper. Denk bijvoorbeeld aan een creatieve koploper die voor schone energie pleit maar tegelijkertijd regelmatig vlees eet en niet vies is van een bezoek aan Macdonalds. Hoe werkt dit? Hoe kunnen we dergelijke spanningen beter begrijpen? Is het mogelijk een koploper te zijn op een bepaald vlak en tegelijk een niet-koploper te zijn op een ander vlak? Welke criteria bepalen de grens tussen een koploper en alles daarbuiten? Als iemand aan 'kop' gaat, doet hij of zij het dan beter of sneller dan 'de rest' (zie ook Schinkel, 2007). Waarom, wanneer en vooral hoe lopen deze 'koppen' voor de 'rest' uit? Wat is de status van deze restcategorie?

Deze kritische noot laat zien dat het begrip koploper(s) sterk afhankelijk is van een metafoor gebaseerd op een statisch maar uniek mensbeeld van nuttige deviatie. Dit brengt ons bij de praktische-normatieve spanningen.

Praktische spanningen

Wie bepaalt wanneer en waarom een bepaalde persoon een 'game changer' of 'koploper' is in de praktijk? Welke deviatie wordt als nuttig beschouwd? Ontlenen koplopers hun 'andersheid' aan hun positie vis-à-vis bestaande instituties, nichepartijen, aan de zelftoe-eigening? Hebben ze een bepaald soort kleding, smaak of hobby's? Bij het vaststellen van 'harde criteria' speelt daarom ook altijd een normatieve vraag. De vraag van het voldoen aan de koploper-norm. Loorbach (2007) licht toe dat koplopers:

"bekwaam moeten zijn in het denken op hoog abstractieniveau (systeemdenken), het communiceren van abstracte ideeën en het vermogen hebben tot leiderschap. De aangeboden lijst van criteria bevat netwerkvaardigheden, systeemdenken, lef, ambitie, abstract denken, strategisch denken, creativiteit en verbeeldingskracht, vaardigheden voor probleemstructurering, algemene kennis, een groot netwerk, visie, communicatie- en onderhandelingsvaardigheden, enzovoorts" (Loorbach 2007: 140, geciteerd in Avelino 2011: 281).

De selectienormering van koploper blijkt ook uit praktijkervaringen:

"De selectie van koplopers (pioniers, niche-spelers) voor een transitieproces is van cruciaal belang. Bij de start van Parkstad Limburg deden we dit intuïtief door het zoeken naar mensen met originele ideeën en die 'out of

the box' konden denken. Gaandeweg leerden we dat andere competenties ook belangrijk zijn en dat het functioneren van individuen in een groepsproces doorslaggevend is voor het succes. Daarom ontwikkelden we een format voor diepte-interviews van koplopers die we standaard gebruiken bij het screenen van potentiële kandidaten en een lijst met inhouds- en procescriteria voor het selecteren van kandidaten voor een transitiearena. En we ontwikkelden een psychologische test voor het testen van psychologische kenmerken van potentiële koplopers, gebaseerd op een gevalideerde psychologische procedure. Tegenwoordig gebruiken we deze drie elementen (diepte-interviews, inhouds- en procescriteria en een psychologische test) om individuele koplopers te selecteren en een gebalanceerde groep samen te stellen (vertaald uit Loorbach & Rotmans, 2010: 243)".

Avelino wijst daarnaast op de politieke dimensie bij deze selectie in de praktijk: "terwijl transitie management als doel heeft om koplopers en niche-actoren te empoweren, heeft het ook exclusieve elementen in termen van actor-selectie (vertaald uit Avelino, 2011: 287)". Daarmee laat ze zien dat het aanwijzen van bepaalde koplopers en dus het duidelijk maken van wie geen koplopers zijn tegelijkertijd ook *disempowered* is (Avelino, 2011: 287). Oftewel, transitie management empowers mensen die vaak reeds koplopers zijn (en dus al empowered zijn). Blijkbaar spelen allerlei ethische en politieke vragen rond deze koploper-normering³. Het (her)kennen van een koploper is in de praktijk vaak normatief en deels ordebevestigend. Bovendien zijn koplopers vaak mensen met een uitgesproken maatschappijbeeld, een vlotte babbel en een geprivilegieerde positie. Ook dit is onderdeel van het onderliggende, vaak onuitgesproken, politieke dimensie van de koploperpraktijk. Een wat provocerende maar legitieme vraag zou zijn: zijn populistische tegen 'buitenlandse invloeden' ('De Islam' of 'Europa') ageren niet ook koplopers, zelfs koplopers die tegelijkertijd weten hoe een niche-geluid effectief op te schalen? En kunnen mensen die het casinokapitalisme steunen of discrimineren ook koploper zijn? Met het (her)kennen van koplopers in de praktijk worden niet-koplopers uitgesloten en krijgen bepaalde thema's en normatieve posities voorrang boven anderen. Voor een deel is dit natuurlijk de bedoeling van 'koplopers', namelijk door selectieve participatie een bepaalde probleemanalyse en oplossingsrichting bevoorrecht, maar het heeft perverse effecten.

Bovenstaande conceptuele en praktische spanningen dwingen ons na te denken over alternatieven. Waarom hebben we het bijvoorbeeld bij koplopers niet gewoon over radicaal andere, innovatieve, creatieve en insisterende manieren van denken, spreken en handelen als *werkwoorden*? Met andere woorden, waarom hebben we het niet over *koplopen* en bijbehorende politieke vragen over prioriteren en alternatieven?

4. Koplopen als werkwoord

Om de denkbeweging van koploper(s) naar koplopen mogelijk maken is enige abstractie vereist. Het begrip koploper(s) is op zichzelf al abstract. Koploper(s), als zelfstandig naamwoord krijgt pas betekenis *in relatie tot* werkwoorden. Zelfstandig naamwoorden zoals koplopers, schoenen, automobielen of stembiljet betekenen op zichzelf vrij weinig. Het zijn werkwoorden die deze objecten tot leven brengen en sociale betekenis geven: naar huis lopen, rustig autorijden of op een politieke partij stemmen. Met die werkwoorden krijgen ze ook een politieke betekenis waarbij ongelijke machtsrelaties een rol gaan spelen. Een stembiljet is op zich zelf politiek neutraal, het is de strijd om de betekenis van het stemmen die er een politieke lading aan geeft. Hetzelfde geldt voor koploper(s). Dit is wat we een machtsrelationeel perspectief kunnen noemen. We laten ons hier inspireren door denkers zoals de Franse filosoof-historicus Michel Foucault en socioloog Pierre Bourdieu (zie bijvoorbeeld Cronin, 1996). Vanuit dit perspectief worden we uitgedaagd

³ Zie ook een reflectie op de democratische legitimiteit van transitie management (Hendriks, 2009).

onze aandacht voor ‘koplopers’ te verschuiven naar dat wat koplopers geacht worden te *doen*, namelijk ‘koplopen’.

Een machtsrelationeel perspectief

Foucault en Bourdieu zijn invloedrijke denkers in de sociale wetenschappen. Beiden benadrukken het relationele karakter van de sociale wereld en de machtseffecten die verweven zijn met sociale relaties. Voor Foucault betekent macht niet de ‘capaciteit’ of ‘de wil’ van individuen om anderen te beïnvloeden of te sturen, maar het betreft een complex netwerk van relaties dat bepaalde kennisanspraken mogelijk maakt (Foucault, 2002). Koplopers zijn vanuit een Foucaultiaans perspectief geen mensen die met ‘vermogens’ die bepaalde ideeën ‘inbrengen’, maar veeleer het product van specifieke relaties en praktijken. Neem een willekeurige stadsboer die de overproductie van een gemeenschappelijke tuin doneert aan een voedselbank en tegelijk discussies heeft over een nieuwe stedelijke economie. Deze persoon ‘is’ geen koploper, maar ‘wordt’ koploper doordat hij/zij met bepaalde opvattingen en praktijken de status quo bevraagt en experimenteert met alternatieven. We kunnen stellen dat voor Foucault werkwoorden adequater zijn dan zelfstandig naamwoorden omdat ze het creëren en de praktijk onderstrepen: naar huis *lopen*, rustig *autorijden* of op een politieke partij *stemmen*. Het werk van Pierre Bourdieu grijpt hierop in omdat ook hij actoren relationeel denkt (Bourdieu & Wacquant, 1992). Voor Bourdieu bestaat de sociale werkelijkheid uit ‘velden’ (zoals politiek, kunst, onderwijs) die reguleren welke praktijken worden geaccepteerd en welke niet (bijvoorbeeld ‘spreken met twee woorden’ of ‘eten met mes en vork’). In de velden staan verschillende soorten ‘kapitaal’ op het spel, zoals economisch, cultureel of sociaal kapitaal. Door het vergaren van deze kapitaalsoorten kunnen actoren een bepaalde positie binnen een veld bemachtigen die hen een vorm van legitimiteit verschafft. De meest productieve vorm van kapitaal is ‘symbolisch kapitaal’ aangezien dit de ‘categorieën van denken en perceptie’ bepaalt. Symbolisch kapitaal veronderstelt een zekere erkenning, aanzien en legitimiteit van handelen en spreken. Zo heeft een retorisch zeer bekwame populist bijvoorbeeld veel symbolisch kapitaal in een politiek veld, maar aan politieke tirades heeft dezelfde politicus niks tijdens een mooie aanval op een voetbalveld. Symbolisch kapitaal is dus veld-gerelateerd. Met Foucault en Bourdieu kunnen we stellen dat koplopers actoren zijn die spreekrecht krijgen omdat ze zich verhouden tot een bepaald machtsveld. Bepaalde actoren met symbolisch kapitaal in een specifiek veld (‘wethouder’, ‘projectmanager’, ‘maatschappelijk werker’) kunnen daarmee betekenis aan anderen opleggen, zoals wie wel of niet als koploper aangemerkt kan worden. Dit wordt door Bourdieu ook wel *symbolisch geweld* genoemd. Deze symbolische betekenisgeving is fundamenteel om te begrijpen hoe koplopers worden geproduceerd en sociale relaties in velden reproduceren⁴.

Koplopen: Een eerste definitie

Bovenstaand theoretisch uitstapje levert een ander zoeklicht op, namelijk dat koplopers resultaten zijn van een complex productieproces van selecties, prioriteren, kritiek en experimenteren. Dit proces gebeurt via alledaagse taal en praktijken en geeft voorrang aan bepaalde spreekposities ten opzichte van anderen. Dit heeft twee samenhangende consequenties voor het koploperbegrip. Dit kunnen we zien als twee centrale dimensies van koplopen.

⁴ Bourdieu is weliswaar minder radicaal dan Foucault, omdat hij zich richt op het relationele en bezittelijk karakter van macht. Maar deze opening is van belang om aansluiting te vinden bij het koploperbegrip in de transitieliteratuur waarbij koplopers bepaalde ‘capaciteiten’ en ‘kenmerken’ bezitten.

1. *Koplopen is het bevoorrechten van bepaalde opvattingen en praktijken*
Belangrijk is dat de symbolische positie van koplopers niet direct samenvalt met hun fysieke lichamen, maar dat het gaat om specifieke posities en praktijken. Koplopen is dus allereerst het attribueren van specifieke kwaliteiten aan iemand (of jezelf) in een bepaald veld zoals 'gezond voedsel', 'duurzame energie' of 'de groene economie'. Dit betekent dat koplopers tot stand komen via symbolisch kapitaal en spreekrecht ('hij is een echte koploper', 'dat zijn sociale ondernemers', 'zij is een echte kantelaar'). Kortom, je wordt niet als koploper geboren, maar tot koploper gemaakt⁵.

2. *Koplopen is bekritisieren en experimenten via deze opvattingen en praktijken*
Maatschappelijke omwentelingen zijn nooit neutraal. Koplopen, als praktijk, is politiek op twee manieren. Ten eerste, omdat het gaat om het privilegiëren van bepaalde ideeën, opvattingen en handelingen. Binnen transitiediscoursen wordt dus symbolisch kapitaal geproduceerd, maar ook symbolisch geweld uitgeoefend ten opzichte van 'niet-koplopers' oftewel 'de achterblijvers'. Ten tweede, omdat het daarbij ook gaat om specifieke beelden en initiatieven (in transitiediscoursen vaak duurzame beelden) die zich richten op het radicaal veranderen van bestaande ('onduurzame') institutionele structuren en praktijken.

Dit relationeel koploperbegrip maakt een verschuiving mogelijk van koplopers als het 'zijn' van 'een specifiek soort mensen' naar *koplopen* als een complex proces. *Koplopen* behelst het bevoorrechten van bepaalde ideeën en opvattingen om daarmee een dominant discours te bekritisieren en met alternatieven te experimenteren. Met koplopen gaat dus per definitie een zeker symbolisch geweld gepaard. Koplopen is daarmee zeker niet voorbehouden aan transitiediscoursen en duurzaamheidsinitiatieven. Ook anti-immigratie populistten in Europa en arme boeren in China kunnen in principe koplopen. Het innovatieve van dit begrip is gelegen in het feit dat iedereen kan koplopen, mits er fundamentele systeemkritiek en alternatieven worden gearticuleerd via concrete praktijken. Anders gezegd, je hoeft niet te worden gepromoveerd tot 'echte koploper' om te koplopen. Het koplopen maakt je tot koploper, niet andersom. Het emancipatoire potentieel van een discoursbegrip van koplopen is dus dat er collectief kan worden 'kopgelopen' (nogmaals, er moet dan wel sprake zijn van het radicaal anders vorm willen geven aan sociale relaties en structuren). Belangrijk is dat dit een open *politieke strijd* is over het problematiseren van het verleden en het heden en het strijden om welke toekomst er wel of niet komt. Het ideaal van het 'zijn van een unieke koploper' verandert zo in een ideaal van 'collectief (of collectiever) koplopen'.

Wij stellen dat dit idee adequater is dan koploper(s) voor een transitieperspectief, aangezien het gevoeliger is voor de complexe dynamiek van talloze grijstinten; gematigd innovatief, extreem radicaal, tamelijk alternatief, etc. Er hoeven geen vastomlijnde en problematische categorieën van 'koplopers' te worden aangehouden. Tevens sluit het emancipatoire potentieel van het begrip koplopen beter aan op prominente noties binnen de transitietaal zoals 'leren', 'versnellen' en 'opschalen'.

5. Koplopers en koplopen, what's in a name?

Bovenstaande exercitie heeft duidelijk gemaakt dat het begrip koplopen een ander conceptueel uitgangspunt en handelingsperspectief kent dan het begrip koplopers. Ook is er overlap net

⁵ Parafrazering van Simone de Beauvoir's bekende uitspraak: "Je wordt niet als vrouw geboren, je wordt tot vrouw gemaakt."

transitietheorie en heeft het gevolgen voor andere transitieconcepten, zoals het multi-fase model, het multi-actor perspectief en sociaal leren (Loorbach, 2010; Kemp, 2011). Het voert te ver om dit hier in detail te bespreken, maar hieronder willen we een en ander schematisch illustreren.

Figuur 1: Schematisch overzicht van de begrippen koploper(s) en koplopen

	Koploper(s)	Koplopen
Wereldbeeld en mensbeeld	<ul style="list-style-type: none"> • Essentialistisch wereldbeeld waarin koplopers worden geëmancipeerd om te strijden tegen dominante regimes • Koplopers zijn actoren/mensen met vaststelbare en atribueerbare eigenschappen 	<ul style="list-style-type: none"> • Relationeel wereldbeeld waarin dominante en gemarginaliseerde identiteiten strijden om bestaansrecht • Koplopers vaststellen is een politieke daad en gerelateerd aan specifieke kennis en macht
Politieke dimensie	Meritocratisch, selectieve participatie	Radicaal democratisch, emancipatoir
Multilevel perspectief	Koplopers zoeken elkaar op in niches en regimes	Koplopen vindt plaats in zowel niches als regimes
Multifase model	Koploper is vooral relevant in de eerste fases van een transitie	Koplopen vindt plaats tijdens alle fases van een transitie, het is immers een voortdurende strijd
Multi-actor model	Quasi-multi-actor, koplopers gaat uit van selectieve meervoudigheid	Koplopen gaat uit van meervoudige inclusiviteit
Sociaal leren	Niet-koplopers leren van koplopers, zoals regimes leren van niches	Koplopen is strijd voor een ander regime (afleren en aanleren)

We willen duidelijk stellen het begrip koplopen niet 'correct' is en het begrip koploper(s) niet. Ondanks dat er spanningen bestaan tussen beide begrippen denken we dat er voldoende aanknopingspunten bestaan om het koplopenbegrip theoretisch te doordenken. Ook denken we dat het in sommige gevallen productief kan zijn om het te hebben over koploper(s) en in andere gevallen over koplopen. Het kan bijvoorbeeld nuttig zijn om in de weerbarstige praktijk bepaalde mensen te zien en benoemen als koplopers. Wel benadrukken we het machtsrelationele en politieke karakter van het identificeren en emanciperen van koploper(s). Immers, met Bourdieu kunnen we stellen dat transitie management simpelweg niet kan zonder symbolisch geweld.

6. Conclusie: het nieuwe leiden

Dit essay heeft kritisch gereflecteerd op het concept koplopers in het denken over en doen aan transities. Op conceptuele en praktische gronden pleiten we voor een herlezing van het koploperbegrip. We hebben gepoogd dit te doen vanuit een machtsrelationeel perspectief. Wat heeft dit ons opgeleverd?

Ten eerste levert het een gelaagder begrip van het concept koploper(s). Zonder het begrip van koplopers compleet te vervangen, gaat een machtsrelationele perspectief deels in tegen de problematische notie van koploper(s). Koplopers worden gemaakt door een zeker legitimiteit te verwerven in bepaalde sociale velden. Dit is wat koplopen, of 'het nieuwe leiden', behelst. Er wordt een stip aan de horizon gemarkeerd die een groep mensen vervolgens kan inspireren en wijzen op hun vermogen een andere wereld te creëren. Koplopen is het creatief vermogen vastgelopen ideeën en routines te bekritisieren. Collectief koplopen is dus grootschalig bestrijden van (de eigen) dominante structuren, culturen en praktijken. Koplopen kan plaatsvinden in alle denkbare systemen en 'men' kan zelfs meervoudig, tijdelijk of gedeeltelijk koplopen. Denk aan het

voorbeeld over de spanning tussen 'koplopen' in een mobiliteitssysteem en 'achterblijven' in een voedselsysteem. Afhankelijk van de specifieke praktijken van actoren kan worden gesteld in welke mate mensen 'koplopen'. Deze gelaagdheid adresseert daarmee ook de politieke dimensie van koplopen en schenkt aandacht aan de vraag welke rol machtsrelaties spelen bij koploperidentificaties.

Ten tweede levert het ook nieuw denkwerk op. Een machtsrelationeel begrip van koplopers heeft namelijk ook gevolgen voor noties als opschalen, verbreden en verankeren (overigens allemaal als mooie machtsrelationele werkwoorden). De relaties tussen 'koplopen', 'opschalen', 'verankeren' en 'institutionaliseren' vergt verdere doordenking en empirische analyses. Ook de link tussen een meervoudig begrip van koplopen en het idee dat in transitie arena's allerlei koplopers samenkomen, vergt nadere analyse.

Duidelijk is geworden dat de notie koplopen een ander perspectief oplevert. In beginsel kan iedereen koplopen, maar dit roept direct een reeks aan maatschappelijke, politieke en ethische kwesties op. Hetzelfde geldt voor vergelijkbare noties als 'sociaal ondernemer', 'kantelaar' of 'policy entrepreneur'. Koplopen staat voor een machtsrelationeel begrip van het 'nieuwe leiden' in onze tijd. Koplopen raakt daarmee de kern van de aspiraties van transitietheorie en transitie management.

Literatuurverwijzingen

Avelino, F. (2011). *Power in Transition. Empowering Discourses on Sustainability Transitions*.

Doctoral Thesis, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge, UK:

Polity Press.

Buchanan, D. A. & Badham, R. (1999). *Power, Politics and Organisational Change: Winning the*

Turf game. London, Sage.

Cronin, C. (1996). Bourdieu and Foucault on power and modernity *Philosophy Social Criticism* 22,

(6), 55-85.

Foucault, M. (2002)[1969]. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.

Hendriks, C. (2009). Policy design without democracy? Making democratic sense of transition

management. *Policy Sciences*, 42(4), 341-368.

Hoppe, T., & Coenen, F. (2011). Creating an analytical framework for local sustainability

performance: a Dutch Case Study. *Local Environment*, 16(3), 229-250.

Kemp, R. (2011). The Dutch energy transition approach. In *International Economics of Resource*

Efficiency (pp. 187-213). Physica-Verlag HD.

Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: a

prescriptive, complexity-based governance framework. *Governance*, 23(1), 161-183.

Loorbach, D. & Rotmans, J. (2010). The practice of transition management: Examples and lessons

- from four distinct cases. *Futures*, 42(3), 237–246.
- Paredis, E. (2009). Socio-technische systeeminnovaties en transitie: van theoretische inzichten naar beleidsvertaling. Onderzoeksrapport voor het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling. Gent: CDO/UGent.
- Rotmans, J. & Loorbach, D. (2010). Research into the governance of transitions: A framework for transition management. In Grin, J., Rotmans, J. & Schot, J. (red.) *Transitions to sustainability development. New directions in the study of long term transformative change* (pp. 140-160). New York: Routledge.
- Rotmans, J. & Loorbach, D. (2009). Complexity and transition management. *Journal of Industrial Ecology*, 13(2), 184–196.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.

Dutch Research Institute for Transitions

Erasmus

DRIFT
Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam

010-4088775
drift@fsw.eur.nl
www.drift.eur.nl